

Др Слободан Мишовић
Редовни професор
Универзитет у Београду
Факултет Безбедности

ПРАЖЊЕЊЕ СЕЛА У ПЉЕВАЉСКОМ КРАЈУ - УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ

Апстракт: Сеоска подручја у пљеваљском крају су била генератор његовог развоја у демографском, економском и функционалном смислу. Ова подручја су представљала извориште најспособније радне снаге и репродуктивно најспособнијег дела становништва. Период напуштања сеоских подручја почео је одмах после Другог светског рата и траје све до данашњих дана. То је процес који је оставио бројне последице по развој простора пљеваљског краја. У раду ће оне бити анализирани појединачно. Тежиште у раду ће бити на анализи узрока и последицама процеса напуштања сеоског подручја у овом крају.

Пражњење сеоских подручја изазвано је бројним узроцима који имају различит интензитет и карактер. Њихови утицаји на пражњење сеоских подручја су везани за поједине периоде развоја пљеваљског краја. У раду ће бити анализирани утицаји сваког појединачно и последице њиховог утицаја на пражњење села. Ради отклањања узрока неопходно је на локалном и државном нивоу изнаћи адекватне мере економске и демографске политике, које ће отклонити узроке овог процеса. Садашње стање указује да се тај процес наставља и да сеоска подручја остају без становништва изузев малог броја приградских насеља.

Кључне ријечи: подручје, село, пљеваљски крај, узроци, последице, пражњење села, чиниоци, приградска насеља, насеља

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Кроз историју развоја људског друштва развијале су се различите насеобине у којима се одвијао интензиван људски живот. Имале су различиту намену, урбанистичко устројство, делове, функције и могућности задовољавања потреба човека. Зависно од географских услова, насеобине су подизане највећим делом у плодним низијским деловима али и на брдском и планинском простору. Све до осамнаестог века највећи део насеобина чинила су села, у низијским просторима збијеног а у планинским разбијеног типа. Касније, већином у низијским просторима, подижу се градске насеобине које развијају више функција од села. Колика ће се насеобина подићи, условљавали су бројни фактори, а најзначајнији су: (1) какав је квалитет земљишта са становишта плодности, (2) какви су природни ресурси како би се задовољиле опште потребе одређеног броја становника, (3) какве су залихе воде, нарочито квалитет воде за пиће, (4) да ли толики број становника неће довести до пренасељености у одређеном простору, (5) какве ће последице изазвати толика бројност становништва, (6) да ли постоје доводи основни, алтернативни и други извори исхране становништва, (7) да ли постоје довољни енергетски потенцијали за задовољавање потреба људи, (8) да ли постоје нормални-природни услови за живљење, и (8) да ли је животна средина загађена или не.

Између Таре и Лима, у расцепу простране динарске плоче и на крајњем северу Црне Горе, између планинских масива, формиран је пљеваљски крај. Простире се у правцу северозапад - југоисток. Пљеваљски крај имао је бурну и богату прошлост. Најстарији сачувани трагови насељавања и људског живота датирају још из периода раног бронзаног доба (други миленијум пре нове ере). Тада су овим крајем пролазиле значајне комуникације од Подунавља ка Јадранском мору, из правца Цариграда ка Дубровнику и из правца Босне ка горњем Полимљу (Сарајево - Котор). Због повољних географских и природних услова, овај крај је био погодан за насељавање. На овом простору живели су и развијали своју културу бројни народи, међу којима су: Илири, Римљани, Словени, Германи, Турци, Аустроугари, Срби и Црногорци. На овом простору посебно су се сукобљавали интереси Аустро-Угарске империје и Османског царства. На то указују бројни културно-историјски споменици, остаци грађевина, стари путеви и надгробне плоче са записима. Сматра се да су стална боравишта била концентрисана око путева по жупама и питомим

крајевима. Када су Срби населили овај простор, изделили су га на жупе које су биле географске а не административне целине. Жупе су биле лоциране у нижим деловима простора краја, а катуни нису рачунати у жупе. Физиономија краја одређена је вишевековним преплитањем православног и исламског утицаја. Посебно у Пљевљима, они су створили јединствену слику града у ком је развијен урбани начин живота.

Ради даље анализе услова насељавања и живљења на простору пљеваљског краја, неопходно је указати на његове најзначајније географске карактеристике. Простор је изграђен од стена палеозојске, мезозојске и кенозојске старости. Најраспростареније су седиментне а јављају се и магматске и метаморфне стене. Геоморфолошке одлике овог краја су веома сложене. Последица су тектонског склопа, историје стварања и климатских одлика делова краја, гледано у геолошком времену. Овај брдско-планински крај уствари је југоисточни део Динарида. Са геоморфолошког аспекта карактерише га проширена долина реке Тихотине, кањон реке Таре и планински масиви који одвајају сливове Тихотине са севера, Дрине са североистока, истока и југоистока и Лима са југозапада од слива реке Таре. Климатске карактеристике су одређене географским положајем, конфигурацијом простора и различитим висинским појавама.

Иако је пљеваљски крај један од најсушнијих крајева у Црној Гори, са свега 796 мм атмосферског талога, ипак су геоморфолошке, геолошке и климатске карактеристике условиле да овај крај има веома развијену мрежу водотока. Најповољнији природни услови за живљење су у пљеваљској котлини и околини Отиловићког језера, уз чију обалу се могу подићи туристичко-рекреативни и угоститељски објекти, излетиште и купалиште. На простору краја заступљени су различити типови земљишта, како по плодности тако и по физичко-хемијским особинама. На формирање типова земљишта утицали су: разноврсна геолошка подлога, динамичан брдско-планински рељеф, оштро изражене климатске прилике, вегетација и човек. Заступљена су земљишта: алувијална, делувијална, лапорци, глине, смеђа кисела земљишта са шкриљцима, смеђа земљишта са еруптивима, смеђа земљишта са кречњацима, кречњачке црнице и антропогена земљишта.

У свом историјском развоју живи свет простора пљеваљског краја пролазио је кроз велике циклусе и промене. Бујна терцијерна флора и фауна, на том простору су дуго егзистирале, што доказују богате насlage угља. Касније, наступањем леденог доба, термофилни свет је уништен а само делимично опстао је у топлим областима, какав је био и пљеваљски крај. Након отопљавања, живи свет који је остао сачуван у топлим просторима проширио се

и постао основа распрострањености данашњих врста биљака и животиња. У зависности од рељефа, експозиције земљишта, климатских услова и низа других околности, формирале су се различите биљне заједнице у пљеваљском крају. Оне су се знатно територијално промениле у односу на далеку прошлост. Шумско богатство је најзначајнија природна карактеристика јер представља изузетан потенцијал привредног развоја, али и незаменљив фактор заштите и квалитета животне средине. Распрострањеност биљног покривача у овом крају је континентална. Присутна је вертикална зоналност шума и то у виду зоне ниских шума и шикара и зоне високих шума-четинара. У нижим деловима простора, на алувијалним равнима, су лишћари а изнад је зона четинара. Данас је све изразитији процес пропадања шума, због чега је неопходно предузети интензивније пошумљавање и што потпуније мере заштите зелених површина и шумских појасева.

Наведене географске карактеристике створиле су повољне услове за насељавање становништва. Издвојила су се два просторна амбијента, пљеваљска котлина и виши планински делови. Најповољније услове за насељавање пружала је и данас пружа пљеваљска котлина. Кроз целокупан период историјског развоја, пљеваљски крај је био раскршће различитих вера и народа. Био је раскршће војничких и трговачких друмова, поприште метежа и буна, што није дозвољавало његовом становништву да се стално настани и консолидује. Становништво се мешало и разилазило и са собом доносило нова и носило своја обележја. Од 15. века у сталном порасту је био број муслиманског живља, како као последица исламизације, тако и због досељавања. Тај период пратило је стално опадање православног становништва. После балканских ратова број муслиманског живља нагло се смањује а расте бројност Срба и Црногораца. Од 1931. године запажа се први пут да на простору овог краја има више српског и црногорског него муслиманског живља. Велике људске жртве у Другом светском рату утицале су на смањење броја становника у пљеваљском крају. Фактори развоја и размештаја становништва у пљеваљском крају били су економско-географски положај и саобраћајни положај као спољни фактори, и природни ресурси, шуме, руде, минералне сировине као унутрашњи фактори.

Послератни период пратио је повећан наталитет али и велико исељавање, нарочито према БиХ, Србији и иностранству. Све до 1971. године запажа се пораст броја становника, а од овог периода нагло опадање у свим насељима изузев Пљеваља и неких приградских насеља. Према миграционом билансу пљеваљски крај има емиграциони карактер. Емиграцијом су још од 1961. године јаче захваћена сеоска високопланинска насеља и она насеља

неповољног саобраћајно-географског положаја. У послератном периоду на простору овог краја биле су најизраженије миграције село-град (преко 60% свих миграција). У периоду 1948-2003. године број становника у пљеваљском крају порастао је само за 2,75% (35926-36913), што је за период од 65 година занемарљиво. У истом периоду број сеоског становништва опада за 101,43% (29825-14807). Број градског становништва, у истом периоду, расте за 352,34% (6101-22106). Пораст броја становника до 1971. године забележен је у 86 насеља или 54,43%, а од 1971 - 2003. године забележено је опадање броја становника у 155 насеља или 98,10%. У целокупном послератном периоду 1948-2003. године, опадање броја становника забележено је у 144 насеља или 91,14%. То указује да опадање броја становника бележи највећи број сеоских насеља, јер само 14 насеља бележи пораст броја становника.

Пљеваљски крај обухвата 158 насеља, међу којима су Пљевља субрегионални центар. Уситњена мрежа сеоских насеља је неравномерно расподељена. Највећи број насеља налази се на надморској висини 1000-1200 м. У најужем делу краја до 800 м н.в. лоцирано је 13 насеља, од 800-1000 м н.в. лоцирано је 57 насеља, од 1000-1200 м н.в. лоцирана су 62 насеља, од 1200-1400 м н.в. лоцирано је 20 насеља и од 1400-1600 м н.в. лоцирано је 6 насеља. Преко 1600 м н.в. нема насеља. Највећи број насеља припада категорији малих насеља. Насеља су претежно разбијеног типа где су куће удаљене једна од друге, а између њих се налазе шумски или обрадиви простори.

УЗРОЦИ ПРАЖЊЕЊА СТАНОВНИШТВА СЕЛА У ПЉЕВАЉСКОМ КРАЈУ

Пражњење села у пљеваљском крају, у суштини, диктирали су савремени услови живота, индустријализација и друштвено-економске прилике. Због тога су села овог краја све запуштенија, без обзира што постоје реални услови за ревитализацију и њихово оживљавање. На целокупном простору краја изражена је депопулација и зато долази до пражњења већине а нарочито периферних сеоских насеља. Бројни су узроци пражњења становништва у сеоским насељима, а биће анализирани само најзначајнији.

1. ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА УЗРОК ПРАЖЊЕЊА СЕОСКОГ СТАНОВНИШТВА

Индустијализација је економски оправдан и позитиван процес. Међутим, она је оставила негативне последице по сеоско становништво, миграцијом у Пљевља и друге градове ван територије пљеваљског краја. Суштина је у неравномерном одвијању процеса индустријализације у градским и сеоским насељима. На једној страни град се убрзано развијао јер је индустрија чинила костур убрзаног привредног развоја, а на другој страни сеоска насеља и њихови простори су остајали без привредних капацитета иако су за то постојали реални услови, посебно у прерађивачкој индустрији (дрвној индустрији и преради млека и млечних производа) и пољопривреди (сточарство-мини фарме). После Другог светског рата дошло је до бројних промена, а најзначајније су: измена процеса производње, измена производне структуре, побољшање организације процеса производње, пораст продуктивности рада и повећање ефикасности и конкурентности. Они су довели до настанка стратегије индустријализације у овом крају. То је било унапред смишљено деловање довитљивих људи у циљу унапређења индустријског развоја и на тим основама стицања већег личног и државног богатства. Стратегија социјалистичке индустријализације форсирала је развој тешке индустрије и спор и неодговарајући развој лаке индустрије. Овом стратегијом у кратком року постизани су импресивни резултати у развоју индустрије и овог краја. Такође, пратили су је високе стопе раста индустријске производње, екстензивног развоја, ширења капацитета, повећања броја запослених, ниска продуктивност и ефикасност рада, што је у последњој деценији двадесетог века довело до општег колапса у привредном развоју краја. На овакава кретања пресудно је утицао друштвено-економски систем, наглашена улога државе, планско тржиште и стање и односи у ширем региону. У савременим условима присутна је нова стратегија индустријског развоја која тражи нове путеве реиндустријализације на бази ефикаснијег споја тржишта и планске улоге локалне самоуправе, са ослоном на слободно тржиште у развијеним индустријским регионима.

Мере подстицаја структуралних промена индустријске политике у пљеваљском крају могле би бити: индустријска политика мора подржавати структуралне промене; бољи правни оквир; више синергије између различитих политика; акциони план за иновације; акциони план за прописе на нивоу предузећа; акциони план за финансијски сервис; нова стратегија запошља-

вања; помирење одрживости и конкуренције; приступ тржиштима изван овог краја; индустријска политика на нивоу сектора привреде; и друштвени и социјални дијалог на секторском нивоу. Овакав приступ имао би и друштвену димензију антиципирања и управљања променама базираним на новој индустријској политици која би потенцирала ревитализацију села у привредном смислу. Током процеса индустријализације код становништва су се дешавале и дешавају бројне промене. Оне су изражене у позитивном и у негативном правцу. Промене у оба правца немају трајни карактер, јер у одређеном периоду промене могу деловати позитивно а у наредним периодима могу остављати негативне последице. Због тога изазване промене процесом индустријализације, код становништва немају карактер базних већ периодичних промена у демографској маси овог краја.

2. ДУЖЕ ТРАЈАЊЕ ПЕРИОДА ОБНОВЕ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТскоГ РАТА

Дуже трајање обнове после ратних догађања је један од битних узрока пражњења становништва села у пљеваљском крају. Одмах после Другог светског рата, тежиште обнове и развоја је било на обнови Пљеваља. Веома мало се водило рачуна о стању становништва у сеоским подручјима, јер су села била на маргинама укупних напора који су улагани у периоду обнове и развоја краја од стране свих релевантних субјеката. Пљеваљски крај је био у подређеном положају у односу на неке друге суседне и друге регионе у Црној Гори и заједничкој држави. У прилог таквој тврдњи иду подаци који се односе на непланско искоришћавање природних богатстава којима, нема сумње у то, је располагао и располаже овај крај. Такође, изградња инфраструктурних објеката, комуникација (магистралних и регионалних и пруга) и других објеката неопходних за стварање повољнијих услова за развој и живљење, мимоилазила је пљеваљски крај а нарочито његова сеоска насеља. То је имало негативног одраза на подизање општег стандарда становништва и стварање услова за бољи живот, нарочито у сеоским подручјима.

Од деведесетих година двадесетог и друге половине прве деценије двадесет првог века пљеваљски крај, после периода привредног успона у периоду обнове, доживљава промене у свим заступљеним привредним делатностима и свим областима друштвеног живота. Од осамостаљивања Црне Горе па све до данас овај крај је подручје из којег се највећи део створених вредно-

сти и капитала претаче у Републику а веома мали део остаје на располагању локалној самоуправи и становништву овог краја. Таква кретања су условила да, и поред великих природних потенцијала краја, његов развој и данас иде силазном путањом. То је присилило радно и репродуктивно најспособније сеоско становништво на напуштање својих имања, а то је имало за непосредну последицу пражњење руралног дела овог краја. Такође, такав однос државе данас је створио простор за наставак интензивних, првенствено економских миграција становништва пљеваљског краја ка развијеним суседним крајевима и регионима.

3. НЕРАВНОМЕРНА И НЕРАВНОПРАВНА РАСПОДЕЛА ПРИРОДНИХ БОГАТСТАВА ИЗМЕЂУ ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ И ДРЖАВЕ

Неравномерна и неправна расподела природних ресурса пљеваљског краја између државе и локалне самоуправе је један од главних узрока који су присилили становништво сеоских насеља на напуштање својих имања. Најновија привредна кретања указују, нарочито спроведена приватизација, да неравномерна расподела природних ресурса није последица стања у пљеваљском крају, како се то жели приказати, већ стања у држави како би створила потребну сировинску базу, запостављајући економске и друге интересе овог краја. Савремени трендови јасно указују како се богатства експлоатишу (руде, шуме) без могућности утицаја локалне самоуправе, под изговором "економске и друге помоћи" овом крају.

Са становишта развијености сеоских простора у пљеваљском крају могу се извести мериторни закључци о неравномерној расподели њихових богатстава, првенствено великих рудних, шумских и других потенцијала. Проблем становништва сеоских насеља је немогућност пласмана сопствених производа ради бржег равоја. Ти закључци кореспондирају са ставовима неправног положаја села и Пљеваља у њиховом економском развоју све до данашњих дана. Због тога, поред осталог, дошло је до пражњења села и њиховог заостајања у сваком погледу. Податак да пљеваљски крај заостаје у привредном развоју више од 50% за другим крајевима у Црној Гори, је неприхватљив са становишта његових природних потенцијала. То су параметри који указују да је становништво пљеваљског краја у неправном положају и којем прети економски па чак и биолошки опстанак.

4. СЛОЖЕНОСТ ЕКОНОМСКОГ СТАЊА У ЦРНОЈ ГОРИ У ПЕРИОДУ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

Сложена привредна кретања, највећим делом изазвана економском кризом, непосредно се одражавају и на стање у пљеваљском крају. Сложеност економског стања у Црној Гори карактерише: примена двоструких стандарда у решавању најзначајнијих привредних проблема у појединим крајевима; непоштовање прописаних правних норми; експлоатација природних богатстава од стране развијених крајева и државе; прекомерно коришћење финансијских средстава без учешћа локалне самоуправе; и понекад примена репресивних мера према локалној самоуправи због другачијег политичког става. Присутна је зависност од увоза, првенствено артикала за исхрану и других потреба становништва. Последице зависности се највише одражавају на сеоско становништво којем је ускраћен и константно се ускраћује право на живот достојног човека. То је проузроковало појаву сиромаштва и наставак неразвијености целокупног пљеваљског краја а нарочито сеоског простора. У периоду неповољних економских кретања, миграције првенствено међуградске и међурегионалне, се повећавају за више од 50%, опада стандард становништва за више од 50% и тиме угрожава биолошки опстанак значајног дела сеоске популације. То за последицу има пражњење села и опадање бројности и природног прираштаја становништва овог краја. Таква привредна кретања су непосредан узрок нестајања било каквих привредних активности на селу, јер нису видљиви покушаји њиховог опоравка нити ревитализације. У таквим условима репродуктивна способност, просечан животни век и природно обнављање становништва овог краја константно опадају, посебно у сеоским подручјима.

5. НЕПОСТОЈАЊЕ ЈАСНОГ ПРИСТУПА ДЕМОГРАФСКИМ КРЕТАЊИМА

У развоју становништва пљеваљског краја није постојала конзистентна демографска политика. На то указују демографски процеси, међу којима су константно опадање броја становника, опадање природног прираштаја, смањење броја домаћинстава и броја чланова породице и интензивне миграције. Постојана демографска политика подразумева плански приступ свим напред

наведеним елементима развоја становништва. Карактеристично за пљеваљски крај је недовољно праћење кретања становника сеоских насеља и не-предузимање основних мера да се на селу задржи радно и репродуктивно способно младо становништво. Такво стање у области демографске политике довело је до пражњења села као генератора биолошке репродукције становништва целокупног краја.

6. НЕПОВОЉАН ГЕОСТРАТЕШКИ ПОЛОЖАЈ У ШИРЕМ ПРОСТОРУ

Пљеваљски крај је смештен између планине Ковач на северу, планина Љубишње и Обзир и реке Таре на западу, бјелопољског краја на југу и пријепољског и прибојског краја на истоку. Његова просторна локација у односу на суседне крајеве и регионе је утицала на динамичност геостратешког положаја. Представља периферно и гранично подручје Црне Горе. Значај положаја овог краја се мењао, зависно од улоге и значаја који је имао у конкретним историјским периодима. Био је повољан током средњег века, када су преко њега водили важни каравански путеви према Јадранском мору, Србији, Македонији и БиХ. У новијем времену пљеваљски крај је остао без нових саобраћајница, које су грађене дуж удаљенијих, привредно развијенијих и природно проходнијих долина.

Геостратешки положај пљеваљског краја у северној Црној Гори је неповољан, јер најзначајније унутрашње, међурегионалне и међународне саобраћајнице обилазе његов простор. Већа је удаљеност од долина река Таре, Мораче, Лима и Дрине којима воде главни комуникацијски правци. Због тога је присутна изолованост краја која повећава миграције становништва, нарочито сеоског, ради стварања повољнијих услова живљења. Слаб приступ главним комуникацијама отежава боље искоришћавање привредних, посебно енергетских и рудних потенцијала, чиме се успорава развитак овог краја. Положај овог краја детерминише и удаљење од значајнијих привредних центара у ближем и даљем окружењу. У простору Рашке регије захвата њен западни периферни део. Периферан положај у овој регији оставља пљеваљски крај ван утицаја значајнијих административних и привредних центара, а то се непосредно одражава на његов укупан развој.

На геостратешки положај пљеваљског краја утичу три групе чинилаца: екстерни (спољашњи), интерни (унутрашњи) и географски. Значајно је указати на унутрашње чиниоце неповољног геостратешког положаја, а то су: припа-

дност просторима у транзицији; промене у положају у северној Црној Гори; промене у економском положају у окружењу и Црној Гори; промене у друштвено-политичкој организацији; приватна својина као основа својинских односа; непланска урбанизација града и приградских насеља; и неповољна економска кретања. Такав положај и процеси у непосредном окружењу, довели су до сталних миграција а нарочито пражњења села. Може се закључити да је геостратешки положај овог краја неповољан, јер није добро повезан друмским саобраћајницама са суседним регионима и градским насељима. То све указује да је његов геостратешки положај комплексан и врло сложен.

ПОСЛЕДИЦЕ ПРАЖЊЕЊА СЕЛА У ПЉЕВАЉСКОМ КРАЈУ

Демографске последице пражњења села су бројне а у најзначајније убрајају се: промене у начину живљења; промене у начину становања; трајање процеса урбанизације и дерурализације; промене у односу према жени и материнству; опадање стандарда становништва; опадање броја становника; промене у старосној структури становништва; социјалне разлике и сиромаштво становништва; неповољно природно и интензивно просторно кретање становништва; незадовољавање критеријума прости репродукције становништва; константно опадање квоте обрађених пољопривредних површина у сеоском подручју; и опадање броја домаћинстава и броја чланова домаћинства.

1. ПРОМЕНЕ У НАЧИНУ ЖИВЉЕЊА

Суштину промена у начину живљења чини прелазак са традиционалног патријархалног (сеоског) на урбани начин живљења. Промене су бројне а најзначајније су: промена патријархалне организације живота; промене у броју запослених чланова домаћинства; промене у извршавању радних обавеза у оквиру породице; промене у односима унутар породице; и промене у броју чланова домаћинства. Патријархална организација живота породице поприма сасвим друга - рурална обележја. Уместо компактне породице коју је чинило више колена потомства по вертикали, јавља се више самосталних

породица из једног домаћинства. Те породице су по бројности мање од претходних, али са мање утицаја традиционалног патријархалног у организацији и њеном живљењу. Значајне су промене у односима унутар претходне патријархално организоване породице, у којој је максимално поштована глава породице и у којој су права жене и деце била запостављена. У пљеваљском крају у периоду 1971-2003. године повећан је број домаћинстава 13,68% (9980-11346). У истом периоду број домаћинстава у граду повећан је за 72,76% (3876-6696), а у сеоским насељима је опао за 31,27% (6104-4650). Смањен је просечан број чланова домаћинства са 4,2 у 1991. на 2,9 у 2003. години. Оваква кретања наводе на закључак да се повећава број домаћинстава а истовремено смањује број чланова породице, нарочито у сеоским насељима.

2. ПРОМЕНЕ У НАЧИНУ СТАНОВАЊА

Промене настале у начину живљења су узроковале и промене у начину становања становништва пресељеног са села у градове. Сеоска домаћинства, са бројним објектима различите намене, замењена су скромним кућама и становима. Већином куће у селима раштрканог типа замењене су становима у стамбеним зградама у ушореним градским улицама. У тим условима мењају се традиција и менталитет становништва ка традицијама живљења градског становништва. Шири простор домаћинства на селу у којем се могло слободно кретати, своди се на градске паркове и озелењене површине, што доводи до скучености простора једној породици. У периоду 1971-2003. године број станова у пљеваљском крају повећан је за 47,16% (8975-13208), у граду повећан је број станова за 115,91% (3167-6838), док је у сеоским насељима број станова порастао само за 9,68% (5808-6370). То указује да је повећање станова у сеоским насељима изражено само у приградским насељима.

Табела 1: Број станова по пописним периодима 1971-2003. године у пљеваљском крају

Општина-крај	Попис 1971. Број	Попис 1981. Број	Попис 1991. Број	Попис 2003. Број	Пораст- опadaње %
Пљеваљски крај-1/157	8975	9861	11586	13208	+ 47,16
	1894	2606	3861	4437	+ 134,27
	7537	8211	9320	10591	+ 40,52

Резултати пописа становништва, ЗСС, ЗСЦГ

3. ТРАЈАЊЕ ПРОЦЕСА УРБАНИЗАЦИЈЕ И ДЕРУРАЛИЗАЦИЈЕ

Урбанизација је непосредна последица процеса пражњења села. Урбанизација је интензивирана и добијала је нове форме због потребе смештаја и живљења досељеног становништва са села у град. Процес урбанизације у пљеваљском крају у савременим условима утиче на становништво у погледу територијалног размештаја (концентрације), демографске структуре, структуре делатности, природног кретања и миграција. Сеоско становништво носило је са собом рурални начин градње и организације домаћинства који се знатно разликовао од урбане организације живљења домаћинства. Висок ниво раста броја градског становништва последица је пражњења села. У периоду 1971-2003. године број становништва у сеоским насељима у пљеваљском крају опао је за 118,36% а у истом периоду порастао је број становника Пљеваља за 52,34%. То указује да су села интензивно пражњена и да је текао и да тече процес дерурализације у овом крају. У новије време појављује се тихи, још увек скроман, процес субурбанизације односно пресељавања градског становништва у приградска насеља. Она настаје због погоршања услова (еколошких, стамбених, рекреационих, саобраћајних) живљења у Пљевљима.

4. ПРОМЕНЕ У ОДНОСУ ПРЕМА ЖЕНИ И МАТЕРИНСТВУ

Досељавањем у град и напуштањем патријархалног начина живота, сеоско становништво пљеваљског краја променило је и односе у породици, нарочито однос према жени као члану и материнству. У новој средини третман жене је брзо промењен у корист њених већих права и учешћа у решавању бројних породичних обавеза. Уместо запостављене и обесправљене жене, настаје жена активан члан породице и друштва и у великом броју случајева носиоцем породичног живота. Посебне промене уочавају се у односу према жени као носиоцу материнства и наставка врсте, јер се посебна пажња њој указује у периоду трудноће и постпорођајном периоду. Истовремено мења се однос и указује већа пажња одгајању деце и њиховом васпитању од стране оба родитеља а не само жене, као што је то било у претходном периоду. То је имало за последицу стварање нове климе у односима породица, које потичу из истог или ширег сеоског домаћинства, а које су под различитим условима промениле средину. Новостворени темељи живљења породице у

градској средини проузроковали су промене у схватању породице и променили погледе људи на живот и начин живљења.

5. ОПАДАЊЕ СТАНДАРДА СТАНОВНИШТВА

Одлазак становништва из сеоских насеља у град непосредно је утицало на опадање њиховог животног стандарда. Обезбеђивање основних потреба за живот на селу у пљеваљском крају, из сопствених извора, обезбеђивани су основни услови за живот сеоске породице. Стандард породице и сваког њеног члана је зависио од бројних фактора а најзначајнији су: имовинско стање породице; могућности запошљавања неког од чланова у државној или приватној служби; квалитета и величине имања; и метеоролошких и климатских услова у току године. Наведени фактори су одређивали материјалне могућности породице (родна или неродна година), квалитет живота и ниво стандарда породице. Одласком у градове сеоско становништво своје материјалне услове и ниво стандарда обезбеђује из примања чланова породице ако су запослени. Највећи део њих у почетном периоду има низак стандард, што утиче на стање у породици и начин живота. Касније, већим ангажовањем појединих чланова породице ставрају се услови за бољи стандард а тиме и боље услове живљења. У пљеваљском крају, према подацима из 2003. године, низак стандард има више од 70% становништва, задовољавајући стандард око 22% и висок свега 8% становништва.

6. ОПАДАЊЕ БРОЈА СТАНОВНИКА

У далекој прошлости становништво пљеваљског краја је страдало од глади, разних болести, природних и других непогода и међусобног истребљивања (у оружаним и неоружаним сукобима). Бројно стање становништва је битан елемент за одлучивање у извршавању бројних функција у овом крају, а нарочито у његовом привредно-индустријском развоју. Индустријализација има непосредан утицај на опадање броја становника у сеоским подручјима. Процес дерурализације захватио је сва сеоска насеља, јер су потребе за радном снагом повећане а то градско становништво није могло обезбедити. Велике су последице овог процеса, јер су села пражњена или су остала само

са старачким домаћинствима. Стари људи су морали остајати на имањима али их у највећем броју случајева нису могли обрађивати, па се на тај начин традиционална производња у сеоским домаћинствима рапидно смањила или је у потпуности прекинута. Имајући у виду да су производи у сеоским домаћинствима били ти који су у знатној мери снабдевали градску средину бројним производима за исхрану, јавила се њихова оскудица, чиме је усложнено или отежано снабдевање њима у градској средини.

Табела 2: Кретање броја становника по пописима 1971-2003. године у пљеваљском

Општина-крај	Попис 1971. Број	Попис 1981. Број	Попис 1991. Број	Попис 2003. Број	Пораст- опadaње %
Пљевљски крај-158	46843	43316	39593	36913	- 26,90
Сеоско становништво	32332	25876	20889	14807	- 118,36
Градско становништво	14511	17440	20889	22106	+ 52,34

Извор: Резултати пописа становништва, ЗСС, ЗСЦГ

Због тога јавиле су се и друге пропратне појаве као што су: необрађена или запуштена имања на селу, смањена или незнатна екстензивна сточарска производња, смањено гајење воћа и производа од воћа и смањено интересовање младих за животом на селу. Пре Другог светског рата сеоско становништво у овом крају имало је двотрећинску већину, а 2003. године нешто више од једне трећине укупног становништва.

Процес напуштања села је имао утицаја на бројно кретање становништва пљеваљског краја. То се првенствено односи на прелазак становништва из пољопривредног (сеоског) у индустријско. Присутни су подаци из пописне статистике да је од 1971. године са бржим процесом индустријског развоја (индустријализације) па до данас, број становника почео да константно опада. Тако је 1971. године овај крај имао 46843 становника а 2003. године 36913 односно мање за 26,90%. Опадање броја становника није само проузроковано процесом индустријализације у овом крају већ истим процесом у другим суседним и даљим регионима и државама. Знатан број становника емигрирао је из економских разлога. Највећи број миграната био је са села. Ови подаци упозоравају на бројне последице пражњења села, а најважније су оне из оквира привредних делатности. У табелама 3 и 4 види се која су то села са највећим опадањем и највећим порастом становништва у разматраном периоду.

Табела 3: Насеља са највећим опадањем броја становника по пописима 1971-2003.

Општина-крај	Попис 1971. Број	Попис 2003. Број	Опадање %
Пљеваљски крај-1/157	Бурићи 116	1	11500,00
	Странице 74	3	2366,67
	Вукшићи 48	2	2300,00
	Прошће 40	2	1900,00
	Дужице 151	9	1577,78

Резултати пописа становништва, ЗСС, ЗСЦГ

Пљеваљски крај, у периоду 1971-2003. године, бележи опадање броја становника у 136 насеља или 86,08%. Уочљиво је да се наведена села налазе на вишим планинским деловима у овом крају.

Табела 4: Насеља са највећим растом броја становника по пописима 1971-2003.

Општина-крај	Попис 1971. Број	Попис 2003. Број	Раст %
Пљеваљски крај-1/157	Комине 174	583	235,06
	Жидовићи 243	661	172,02
	Катун 155	249	60,65
	Пљевља 14511	22106	52,34
	Шумани 197	231	17,26

Извор: Резултати пописа становништва, ЗСС, ЗСЦГ

Наведена села су приградска насеља изузев Пљевља. Њихов број становника је растао у целокупном послератном периоду, подстакнут процесом индустријализације и деаграризације.

7. ПРОМЕНЕ У СТАРОСНОЈ СТРУКТУРИ СТАНОВНИШТВА

Старосна структура становништва је елемент његове биолошке структуре. Она налази своје место у свим проценама а нарочито процене демографског потенцијала сваког па и пљеваљског краја. Веома су различита разматрања лица испод 15 и изнад 65 година старости, јер је њихова способност умањена нарочито у извршавању радних активности. Промене у старосној структури становништва, као последица пражњења села, огледају се у опадању његове радне и репродуктивне способности. Запошљавањем у индустријским погонима - фабрикама, радно способно становништво се више

троши, чиме се скраћује његова радна способност за више од 25-35%. У послератном периоду сеоска насеља у овом крају напустили су у највећем броју млади старосне доби од 20-45 година, који су радно и репродуктивно били најспособнији. Тако је простор сеоских насеља остајао са бројним старачким домаћинствима.

Процес пражњења села је значајно проузроковао пораст броја градског становништва. Данас Пљевља, за своју бољу демографску виталност у односу на села, дугују захвалност првенствено индустријализацији јер их је пунило становништво у најбољим репродуктивним годинама из околних села. То је, такође, допринело да градско становништво двоструко брже стари од сеоског становништва. Села су данас демографски старија од града, а то је резултат деценијских сталних миграција. Ипак процес демографског старења у урбаним срединама много је бржи. Када се упореде градска и сеоске средине, долази се до закључка да је градска популација старила двоструко брже од сеоске. Поред тога, становништво у граду је изложено сталном стресу, људи се мање крећу, мање се баве физичким активностима и због мање покретљивости склони су прекомерној тежини која изазива разна обољења нарочито кардиоваскуларна. Људи на селу у пљеваљском крају су опуштенији, окружени су природом, удишу чистији вахдух, физички су активнији и живе нормалнијим животом него становници Пљевља. Просечна дужина трајања живота у пљеваљском крају према подацима пописа из 2003. године износила је 72,8 година, мушкарци 68,9 а жене 75,7 година старости. Просечна дужина трајања живота сеоског становништва у овом крају износи 74,9 а градског 67,3 године. Ови подаци указују да је процес старења био бржи у граду.

8. СОЦИЈАЛНЕ РАЗЛИКЕ И СИРОМАШТВО СТАНОВНИШТВА

Постојање великих социјалних разлика и сиромашење становништва у пљеваљском крају су биле и јесу непосредна последица, поред осталог, и процеса пражњења села и великог притиска на градску средину. Одласком у град и запошљавањем у индустријским предузећима становништво са сеоских подручја напуштајући своја имања остајало је изван период без сигурних прихода. Мала примања у индустрији многе људе су одводили у сиромаштво и стварали све веће социјалне разлике међу њима. Веома је важно препознавање узрока и последица социјалних разлика, јер се отвара могућност решавања насталих проблема, и на тим основама формулишу одређене

мере. Присутно је да богати део становништва није заинтересован за решавање сиромаштва као горућег проблема пљеваљског краја, све докле док се не доведу у питање њихови интереси.

Познато је да је сиромаштво понижавајуће стање човека које га лишвава достојанства. У развијеним срединама граница сиромаштва је она када становништво почне да издваја половину зараде за прехрану. У нерзвијеним срединама, где је и пљеваљски крај, границу сиромаштва представља нит која дели нормалан живот од пуког преживљавања. Сиромаштво становништва пљеваљског краја је проблем који се појављује током целокупног послератног периода. Интензивирао је током локалних миграција село - град и нарочито у последњој деценији двадесетог века па све до данашњих дана. Напуштањем сеоских домаћинстава у пљеваљском крају, где су били обезбеђени сигурни извори прихода, независно од њиховог износа, многи људи са села су запошљавањем у Пљевљима прелазили у сиромашну категорију становништва. Узроци сиромашења становништва при преласку из села у град били су објективне и субјективне природе. Узроци објективне природе су они на које појединац не може утицати, већ одређени нивои локалне самоуправе. Узроци субјективне природе су они на које појединац може испољити утицај да не дође у фазу било којег облика сиромаштва.

Напуштање села и запошљавање у индустрији Пљеваља и других градова ван територије пљеваљског краја повлачи за собом комплексне промене неких обележја свакодневице, промене навика, изазива промене вредносних оријентација и социјалних веза. У пљеваљском крају више 60% становништва се налази на егзистенцијалном минимуму а од тога 50% је сиромашно становништво. Више од 50% радника има плату мању од 200 евра што се сматра прагом егзистенцијалног минимума. Процењује се да се сивом економијом бави око 30% становништва овог краја, највећи део су мигранти из сеоских насеља. Због тога је ова делатност све већи гарант очувања социјалног мира него мере економске политике локалне самоуправе.

9. НЕПОВОЉНО ПРИРОДНО И ИНТЕНЗИВНО ПРОСТОРНО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА

Познато је да је сеоско становништво представљало генератор биолошке репродукције становништва у пљеваљском крају све до 1971. године. Сеоске средине су имале већи природни прираштај од града, јер пресељењем у град

ово становништво поприма градске стандарде живота па и рађање мањег броја деце. Према подацима пописа до 1971-2003. године природни прираштај у пљеваљском крају износио је 10,00‰ (71.), затим 8,10‰ (81.), потом 6,75‰ (91.), да би опао на 0,55‰ (2003.) Према неким подацима 2011. године природни прираштај у овом крају био је - 2,17‰. Код сеоског становништва природни прираштај био је у категорији вишег и средњег, а то значи износио је 12,80‰ (71.), 9,30‰ (81.), 6,90‰ (91.) и 3,20‰ (2003.). Истовремено у Пљевљима природни прираштај је био у категорији средњег и ниског, а то значи да је нагло опадао на 7,20‰ (71.), 5,10‰ (81.), 3,60‰ (91.) а 2,20‰ (2003.). У овом периоду бележен је механички а не природни пораст становништва Пљеваља. Међутим, природни прираштај у граду је опадао мањим интензитетом него у селима, што је на граници просте биолошке репродукције становништва овог краја. На тај начин процес пражњења сеоског простора непосредно је утицао на опадање природног прираштаја и опадање броја становника у овом крају. Овај процес захватио је сва насеља а у неким подстакао процес биолошке депопулације.

Миграције су сложен демографски, друштвено-економски и социјално-индустријски процес. Пражњење села непосредно је утицало и на просторно кретање-миграције становништва, јер напуштањем села становништво није одлазило само у Пљевља (највећи део да) већ и у друге градове, регионе, суседне и друге земље. Миграције су биле већег интензитета у процесу индустријализације Пљеваља, јер су текла пресељења становништва из руралних подручја (села) у град и друге индустријске центре ван територије пљеваљског краја. Ако се зна да је у послератном периоду из села у град пресељено више од 60% становништва, и да је са територије пљеваљског краја исељено више од 50% становништва, онда није тешко извести реалан закључак да је ово емиграциони крај и да је пражњење села дало пресудан импулс биолошкој стагнацији овог краја.

Унутрашње миграције у пљеваљском крају довеле су до сталних промена у размештају његовог становништва. Најинтензивније миграције биле су село-град. Миграције су са једне стране довеле до концентрације становништва у Пљевљима, а са друге стране до депопулације у ширем рурално-аграрном простору. Директна последица овако погрешног приступа јесте смањење броја становника у планинском делу, запуштена пољопривредна газдинства, а са друге стране висок механички прилив становништва и нерационалан процес урбанизације у Пљевљима.

Табела 5: Досељено становништво у пљеваљски крај према подручју из којег се доселило у периоду 1971-2003. године

Пописни периоди	Од рођења у истом насељу	ДОСЕЉЕНО СТАНОВНИШТВО				
		Друго место иста општина	Из друге општине	Из друге републике	Из друге државе	Укупно досељено
1971.	29811	11934	2158	2912	28	17032
1981.	32707	8203	1146	1239	21	10609
1991.	24959	12232	1664	2711	27	16634
2003.	20954	10240	1460	3078	74	14852

Извор: Резултати пописа 1971 - 2003., СЗС, Београд, РЗС Подгорица

Смањење становништва сеоских насеља посебно се интензивирало од 1971. године, а последица је интензивног иселавања дела радно и репродуктивно способног континента у градски и центре ван овог краја (Подгорица, Никшић, Нови Пазар, Ужице, Београд). До 1971. године скоро сва насеља имају позитиван природни прираштај, али миграциона компонента све више долази до изражаја у формирању структура становништва. На основу података из последњег пописа уочава се да су се миграциони процеси интензивирали, а разлике између села и града још више су заостриле. Процес иселавања подстичу и бројни други фактори, као што су: (1) слабија понуда различитих радних места, (2) мали избор образовних институција, (3) немогућност стицања вишег и високог образовања, (4) периферан положај простора у односу на најважније комуникацијске снопове и правце и (5) немогућност задовољавања културних и других потреба.

10. НЕЗАДОВОЉАВАЊЕ КРИТЕРИЈУМА ПРОСТЕ БИОЛОШКЕ РЕПРОДУКЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА

Према подацима пописа становништва из 2003. године од 158 насеља, њих 149 или 94.30%, имало је негативан природни прираштај и незадовољава основне критеријуме просте биолошке репродукције. Према попису из 2011. године 151 насеље или 95,57% има негативан природни прираштај (непогрђено). То је веома неповољно, имајући у виду етничку структуру овог простора. Последице по демографски развој становништва пљеваљског краја су велике а најзначајније су: стварање базе за старење становништва; смањење континента активног становништва; смањење континента радно и

репродуктивно најспособнијег становништва; и смањење броја домаћинстава и броја чланова домаћинства.

11. КОНСТАНТНО ОПАДАЊЕ КВОТЕ ОБРАЂЕНИХ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПОВРШИНА У СЕОСКОМ ПОДРУЧЈУ

Незаинтересованост младих за останак на селу и миграције село - град, проузроковале су стални пораст старачких домаћинстава која нису у могућности да обрађују своје поседе. Младо становништво из сеоских средина напустила поседе родитеља јер су им услови живљења веома тешки а немају никакву помоћ и подршку локалне самоуправе и шире друштвене заједнице за останак на селу. Тај процес је у великом броју села довео до запуштености квалитетних и добрих имања, рапидног смањења производње пољопривредних производа, најинтензивнијих миграција село-град и до пренасељености градског подручја. Према попису из 2003. године активно становништво броји 16562 лица или 46,25%, од тога обавља неко занимање 11287 лица или 31,52%, лица са личним приходом 5722 или 15,98%, издржавано становништво 13483 лица или 37,66% и лица на раду ван територије пљеваљског краја 1094 или 3,06%. Присутан је процес смањења активног и посебно активног пољопривредног становништва. Том тренду, поред опадања природног прираштаја и миграција, допринела је и бржа урбанизација.

12. ОПАДАЊЕ БРОЈА ДОМАЋИНСТАВА И БРОЈА ЧЛАНОВА ДОМАЋИНСТВА

У структури домаћинства најзначајнији је број чланова и породични састав домаћинства. На број чланова домаћинства у овом крају велики утицај испољили су историјски и економски фактори. У историјске факторе спадају: (1) ратна страдања, (2) услови живљења, (3) патријархални односи у породици, (4) друштвено-политичко стање. У економске факторе спадају: (1) привредни развој села и града, (2) убрзани процес индустријализације, (3) урбанизација, (4) искоришћеност сировинске базе, и (5) промена образовне и квалификационе структуре становништва. Од првих насељавања до данас број домаћинстава овог краја и број чланова у њима стално је мењан.

Табела 6: Број домаћинства и број чланова домаћинства пљеваљског краја у периоду 1971 - 2003. године

Година	Број домаћинстава	Повећање- смањење	Средњи број чланова у домаћинству
1971.	9980	+ 871	4,69
1981.	10550	+ 570	4,10
1991.	11431	+ 881	3,46
2003.	11346	- 85	3,29

Извор: РЗС Подгорица

Пораст броја домаћинства био је константан до 1991. године и износио је 4588 или 67,05%. Од 1991. године број домаћинства опада до 2003. године за 85 или 0,75%. Бржи економски развој изазвао је значајне промене у структури домаћинства. Настају претежно мања домаћинства која су по свом карактеру породице у ужем смислу, а повећава се и број самачких домаћинства. Пљевља имају интензиван пораст броја домаћинства, скоро три пута већи од пораста броја домаћинства у пљеваљском крају као целини. Разлози су бројни, а најзначајнији су: (1) велике миграције ка Пљевљима, (2) уситњавање раније бројних патријархалних породица, (3) могућност запошљавања у граду, (4) побољшање стандарда запослених и (5) побољшање услова живљења у Пљевљима.

Сеоска насеља прати пад просечног броја чланова домаћинства, због уситњавања породице, смањења наталитета, процеса урбанизације и укупног привредног развоја. То указује да је последњих деценија 20. века почео процес одумирања села, као и распада традиционално бројнијих патријархалних домаћинства. У структури породица у пљеваљском крају преовлађују брачни парови са децом 69,88% (2003). Дошло је до драстичног смањења домаћинства која приходе остварују само у пољопривреди са 43,55% у 1991. на 25,72% 2003. години, уз истовремену доминацију домаћинства чији је извор прихода искључиво у непољопривредним делатностима (преко 68%).

ЗАКЉУЧАК

Пражњење села у пљеваљском крају и даље се наставља, и ако су села остала само са старачким домаћинствима. У новије време тај процес је видљив и у приградским насељима, без обзира што су она повећала број стано-

вника али већином механичким приливом становништва из планинских села. Да би се спречило даље пражњење села у овом крају, неопходно је предузети низ мера, а најзначајније су:

1. Хитно изнаћи адекватне мере демографске политике у којој ће значајно место заузети демографска ревитализација сеоских насеља. Она мора обухватити мере којима ће се повећати природни прираштај и спречити даље миграције сеоског становништва. Таква демографска политика мора дати суштински допринос остајању младих на својим сеоским имањима.

2. Новим конзистентним мерама економске политике подићи животни стандард на ниво достојан човека чиме створити базу за боље услове живљења становништва целог каја а нарочито у сеоским домаћинствима.

3. Формирати субопштинске центре Градац, Шула, Вруља и Косаница, како би се обезбедило да сва насеља не буду на већем удаљењу од 10 км од субопштинског или општинског центра.

4. Неповољне трендове, који угрожавају обнављање и територијални размештај становништва, сагласан природним условима и ресурсима и створеним материјалним добрима, неопходно је преусмерити ка пљеваљском крају а мање ка централним деловима Црне Горе, односно у правцу његовог бржег укупног развоја.

5. Спречити преливање капитала и радне снаге из пољопривреде у непољопривредне делатности, чиме утрти пут враћања капитала у рурално подручје и задржавање становништва у њему.

6. Ревитализацијом села повећати број чланова домаћинства, чиме спречити да већина сеоских насеља буду са старачким домаћинствима без наследника и могућности обраде поседа.

7. Плански растеретити Пљевља, као регионални и гравитациони центар, повећане концентрације становништва и домаћинстава и на тај начин давати стални подстрек уравнотеженијем развоју и територијалном размештају становништва и у сеоском насељима.

8. Системским и другим мерама створити материјалне, културне и друге услове за склапање бракова и живот породице као основне друштвене ћелије на селу.

Резиме:

Сеоска подручја у пљеваљском крају су била генератор његовог развоја у демографском, економском и функционалном смислу. Ова подручја су представљала извориште најспособније радне снаге и репродуктивно најспособијег дела становништва. Напуштање сеоског подручја почиње одмах након Другог свјетског рата, а у раду су анализирани узроци и последице напуштања пражњења села у пљеваљском крају. Пражњење сеоских подручја изазвано је бројним узроцима који имају различит интензитет и карактер. Њихови утицаји на пражњење сеоских подручја су везани за поједине периоде развоја пљеваљског краја. У раду су анализирани утицаји сваког појединачно и последице њиховог утицаја на пражњење села. Ради отклањања узрока неопходно је на локалном и државном нивоу изнаћи адекватне мере економске и демографске политике, које ће отклонити узроке овог процеса. Садашње стање указује да се тај процес наставља и да сеоска подручја остају без становништва изузев малог броја приградских насеља. У закључку рада понуђен је списак мјера које би требало предузети да би се ови негативни трендови зауставили.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бакић Р, Демографски развитак сјеверне Црне Горе, УНИРЕКС-Никшић, Подгорица, 1994.
2. Брезник, Д.; Неке демографске карактеристике смртности становништва до 1981. године, Часопис Становништво број 1-4/1990., Београд.
3. Брезник, Д.; Демографски методи и модели, ИДН, Београд, 1972.
4. Васић М, Историја Црне Горе, трећи том, Титоград, 1975.
5. Влаховић П, Српски род Црногораца, Етнички простор Срба, књига I, Географски факултет, Београд, 1993.
6. Војиновић М, Пљеваљски крај, прошлост и порекло становништва, Пљевља, 1993.
7. Група аутора; Срби у Хрватској, Универзитет у Београду, Географски факултет, Стручна књига, Београд, 1993.
8. Жарковић, Г.; Прираштај становништва и будућност Југославије, Веселин Маслеша, Сарајево, 1975.
9. Живковић Т, Словени и ромеји, Београд, 2000.

Slobodan MISOVIC, PhD, full professor
University of Belgrade
Faculty of Security Studies

EMPTYING OF VILLAGES IN THE PLJEVLJA REGION – CAUSES AND EFFECTS

Rural areas in the Pljevlja region have been the generator of its development in the demographic, economic and functional sense. These areas have been a source of the most capable work force and the reproductively most able portion of the population. The abandonment of the rural areas began immediately upon World War II. This paper analyzes the causes and effects of the emptying of villages in the Pljevlja region. The emptying of rural areas has myriad causes, each with its own properties and intensities, and are also tied to specific periods of development of the Pljevlja region. Each of these causes is considered individually in this text. The removal of the causes of this process requires providing adequate economic and demographic policy measures at the both local and state level. The current state indicates that this process is ongoing and that rural areas are left without people, with the exception of a few suburban neighborhoods. The paper's conclusion provides a list of measures that should be taken to prevent further negative trends.